

1. בדיקת עוברים בשבת מותרת רק ע"י רופא גוי, משום שיש בה משום כמה מלאכות האסורות מדאורייתא.
2. החזרת עוברים בשבת מותרת רק ע"י רופא גוי מאותו הטעם.
3. אין להתיר את הנסיעה בשבת לבית החולים אלא על ידי גוי בלבד. ויהי רצון שייפקדו במהרה כל עקרות ישראל, ונזכה כולנו להתקיימות הברכה "שוש תשיש ותגל העקרה".

סימן לה

שאיבת דם מחבל הטבור בשבת

- ראשי פרקים
שאלה
א. דם הטבור – 'מיפקד פקיד' או 'חיבורי מיחבר'?
- ב. דם שלא יצא אך אין סופו לחזור
ג. מפרק ונטילת נשמה באבר מת מסקנה

* * *

- שאלה
בחבל הטבור של תינוק יש דם בעל חשיבות רפואית רבה, והרופאים מעוניינים לשואבו בזמן הלידה בכדי להשתמש בו לריפוי מחלות עתידיות של אותו התינוק. דם זה אינו נצרך לשימוש בזמן הלידה אלא נשמר בבנק דם מיוחד לעת הצורך, כך שהתינוק אינו כחולה העומד לפנינו ברגע זה.
- אם אכן זרימת הדם נעשית מאליה ללא כל התערבות אנושית היא מותרת.
- דיוננו יוצא מנקודת הנחה שתיתכן גם מעורבות אנושית הכוללת שאיבה אקטיבית (וראה באהלה של תורה ח"ב סי' מ). וכך מתבצע התהליך הרפואי, (כפי שתואר לנו בכתב על ידי פרופ' שטיינברג עורך האנצלופדיה הרפואית הלכתית)¹:
לאחר הלידה, מיד עם חיתוכו של חבל הטבור וניתוקו מן התינוק, מחדירים מחט לצד האמהי של חבל הטבור, (לרוב הדם נלקח לפני יציאת השיליה מן האם). הדם זורם לתוך שקית האיסוף על ידי כח

1. תהליך זה הוסבר על ידו באופן מדעי גם בתחומין כג עמ' 241, ועיין בתחומין כה עמ' 79 במאמרו של הרב איתן.

על פי הגדרתו. אם דם זה מוגדר כ-'מיפקד פקיד' בחבל הטבור מותר להוציאו, אך אם הוא בגדר 'חיבורי מיחבר' אסור להוציאו באיסור דאורייתא.

ולכאורה יש לפשוט שדם הטבור לאחר הלידה הוא בבחינת 'מיפקד פקיד', כיון שהוא נפסק ממחזור הדם של האם. ואמנם הסברא המדעית גורסת שגם קודם הלידה יש לעובר מחזור דם עצמאי, אך אין בסברא זו כדי לקבוע את גדרי ההלכה. וזאת משום שאנו קובעים את גדרי ההלכה על פי התחושה הטבעית הנראית לעינינו, שכל עוד התינוק מצוי בתוך הרחם הרי הוא חי מאמו. אך לאחר הלידה הדבר ניכר גם לחוש הטבעי שהדם המצוי בטבור פרש לגמרי ממחזור הדם של אמו ואינו עתיד לחזור אליו. ודם הטבור לא גרע מדם בתולים ודם מורסא המחברים לגוף יותר ממנו, ועם כל זה הם נחשבים כמיפקד פקיד ואין בהם איסור חובל.

ולפי סברא זו, כל עוד התינוק נמצא במעי אמו דמו אינו מוגדר כמיפקד פקיד, כיון שהוא תלוי בדם אמו. וכדמות ראייה לכך, שאם האם תמות גם העובר ימות כמבואר בגמרא (ערכין ז, א). מיהו ראייה זו אינה מוחלטת, כי שם מדובר רק במיתה טבעית שבה העובר מת קודם לאם. אך בשעה שהאם מתה בפתאומיות או בדרך לא טבעית כמו הריגה האם עלולה למות קודם העובר, ומשמע שהעובר אינו תלוי בהכרח באמו.

מיהו, לאחר שהעובר יצא לאויר העולם ודאי אין להתייחס לדם הטבור כאילו הוא מחובר לגוף, ובאופן פשוט יש להגדירו כ'מיפקד פקיד' שאין בו איסור חובל בשבת.

הגרביטציה, ועקב ההתכווצויות של הרחם המשפיעות על השליה, ללא כל משיכה אקטיבית – כמו בתרומת דם.

והשאלה היא: האם שאיבה זו מותרת בשבת?

א. דם הטבור – 'מיפקד פקיד' או 'חיבורי מחבר'?

ראשית, יש להגדיר את היחס שבין הדם הנמצא בחבל הטבור לבין מחזור הדם הכללי של האשה, האם הוא בגדר 'מיפקד פקיד' או בגדר 'חיבורי מיחבר'? אם הוא 'מפקד פקיד', דהיינו שהוא עומד בפני עצמו ואינו קשור לגוף אין בהוצאתו משום מלאכת חובל, אך אם הוא 'חיבורי מיחבר' מסתבר שיש איסור דאורייתא בהוצאתו.

ואמנם שאלה זו אינה מתעוררת כלל לאחר שהשליה יצאה מן האם, שאז ודאי אין לדם הטבור שום שייכות למחזור דם פעיל, לא של האם ולא של היילוד. וכל הדיון בסעיף זה מתעורר רק במקרה ששאיבת הדם מתבצעת בשעה שהשליה עדיין מצויה בפנים.

ומצאנו חקירה מעין זו בגמרא בכתובות (ה, ב) בענין הוצאת דם בתולים בשבת, מהי הגדרתו של דם זה. גם שם הגמרא תולה את השאלה בהגדרת היחס שבין דם הבתולים לשאר הדם שבגוף. אם דם הבתולים הוא בגדר 'מיפקד פקיד' אזי אין בהוצאתו משום מלאכת 'חובל' ומותר להוציאו בשבת לכתחילה, ואם הוא בגדר 'חיבורי מחבר' הריהו ככל דם שאסור להוציאו בשבת משום חובל.

ולכאורה, אף בנד"ד עלינו לדון בשאלה אם מותר לשאוב את הדם מחבל הטבור

הדרא בריא. מי לא תניא "ושאר שקצים ורמשים עד שיצא מהם דם...". וכי תימא לשמונה שרצים מדמינן לה דתניא "נצרך הדם אף על פי שלא יצא", אי הכי אפילו מקצתה נמי.

וזה לשון רש"י שם (ד"ה נצרך הדם): דכיון שהאדים העור מבחוץ בידוע שנקרע העור מפנים וסופו לינקב ולצאת, והכא נמי להאי קרום דריאה חשבת ליה כעור גמור.

ר"ל אם קרום הריאה נחשב לעור קשה הריהו דומה לשמונה שרצים שהדם הנצרך בהם עומד לצאת ואינו עתיד לחזור, ולכן הריאה שהאדימה נחשבת טריפה כיון שסוף העור להינקב ולצאת אחר שנקרע מבפנים. ואם קרום זה נחשב לעור רך הריהו דומה לשאר שרצים שהדם הנצרך בהם עתיד לחזור ואין בצרירתו משום חבלה, ומטעם זה אין להגדיר מכה זו כטריפה כיון שהדם עתיד לחזור למקומו והעור לא יינקב.

ויש לפשוט מדבריו גם לעניינינו, שהרי גם הדם המצוי בחבל הטבור הולך ומתמעט וחבל הטבור כולו הולך ומתנוון, וא"כ יש מקום להגדירו כבר בשעת הלידה כדם העומד לצאת ואינו שייך עוד לדם הכללי. ולכן אין בהוצאתו משום מפרק.

אך הר"ן (לה, ב בדפי הרי"ף ד"ה והחובל וכן נקט הב"ח סי' שטז ד"ה שמונה שרצים) ביאר שם באופן אחר מדוע הקלו בדם שנצרך בשאר השרצים, "כיון שאין להם עור שיעכב את הדם, אילו היה נעקר ממקומו היה יוצא לחוץ". ומשמע שהטעם להקל בהם אינו בגלל העתיד, שהדם עתיד לחזור ולהבלע בגוף, אלא בגלל שבהוה התברר שהדם לא נעקר כלל ממקומו. ואם כן אין ראייה

ב. דם שיצא אך אין סופו לחזור

אך לאחר העיון נראה שאין לתלות את הספק בנד"ד בשאלה זו אם דם הטבור הוא 'מיפקד פקיד' או 'חיבורי מיחבר', אלא בשאלה כללית יותר, והיא: האם יש איסור מלאכה דאורייתא במי שמפרק דם מאבר שניתק מהגוף. שכן גם בנד"ד התינוק מתנתק מאמו עם לידתו, וגם סופו של חבל הטבור להתנתק ממנה.

ואמנם בשעה זו שאנו דנים בה התינוק עודו קשור לאמו בטבורו, אך כבר בשעה זו ניכר, שהדם הנמצא בחבל הטבור הולך ומתמעט, כלומר מאחר שחבל הטבור יונק מן השליה והשליה עומדת להיפרד מהאם, סופו של חבל הטבור להתנוון ולהתנתק מאליו. וצ"ע מה גדרו של חבל הטבור העומד להתנתק, וכיצד יש להגדיר את הדם הכנוס בו.

והנה, הגמרא בחולין (מו, ב) מדמה מציאות זו שאנו עוסקים בה בענין מלאכת חובל, שהדם יוצא ממקומו הרגיל, למציאות דומה שמצאנו בהלכות טריפה. הגמרא דנה באחד ממיני הטריפות של הריאה, כשהאדימה באופן זמני וסופה להבריאה. ויש לדמות טריפה זו שסופה לחזור לדם שנצרך בגוף וסופו לחזור למחזור הדם. והגמרא לומדת משם, שכשם שהחובל בשרץ (שאינו משמונה שרצים) ודמו נצרך בעורו אינו נחשב לחובל כיון שסופו לחזור, כך גם ריאה שלקתה והאדימה וסופה להבריאה אינה טריפה. וזה לשון הגמרא:

אמר רבא ריאה שהאדימה מקצתה – כשרה, כולה – טרפה. א"ל רבינא לרבא מקצתה מ"ט דהדרא בריא, כולה נמי

מהר"ן לנד"ד. אך פשט הגמרא בחולין מוכחת כרש"י שהריאה טריפה בגלל שהדם עומד לצאת והיא נחשבת כנקובה, וצ"ע.

אך נראה מהתוס' (שבועות מג, א ד"ה כבצורות דמ"ן) שהם אינם מקבלים השוואה זו, ולדעתם אין ללמוד מדינים אחרים לגדרי מלאכה בשבת. ואע"פ שמצינו דינים שלגביהם אנו מתייחסים אל מה שעומד להתנתק מחיבורו כאילו הוא מנותק כבר עכשיו, יש לחלק בינם לגדרי חובל ולדוגמא, לענין שומת נזיקין אנו מתייחסים אל פירות גמורים העומדים להבצר כאילו כבר נבצרו, ועל כן ראוי לשום אותם בפני עצמם ולא אגב הקרקע ובשישים (ע"ן ב"ק נט, ב). ואעפ"כ פירות אלו נחשבים כמחוברים לענין שבת והקוצר מהם חייב. וקצירת סממנים שהיתה במשכן תוכיח, שנעשית רק לאחר שהם הגיעו לגמר בישולם וכבר עומדים להקצר.

ומוכח מדבריהם שלענין שבת לא אמרינן "כל העומד להתלש כתלוש דמ"ן", אלא הפרי נחשב כמחובר עד שייתלש. כי לענין שבת המצב העכשווי הוא הקובע את גדר המלאכה, בעוד שבממונות אנשים מעריכים את ערכם הממוני של דברים גם עפ"י עתידם. ואין לחלק בזה בין מלאכת קוצר לנטילת נשמה. ודוק בלשונם שכתבו "נראה דלענין שבת לכ"ע לאו כבצורות", ומשמע שההבדל הוא בין גדרי מלאכת שבת בכלל לשבועה, והוא אינו מצטמצם בדווקא לגדרי מלאכת קצירה.

ואם כן, גם בנוגע לדם חבל הטבור יש לראותו כמחובר לענין מלאכת חובל בשבת. ואע"פ שסופו של חבל הטבור להפסיק את יניקתו אין להחשיבו כמנותק מעתה, אלא מכיון שעכשיו הוא מחובר דינו כמחובר.

ואולי יש מקום לפשוט בעיה זו מדברי הרמב"ן במלחמות (סוף פרק כיצד הרגל) לענין איסור רציחה. הרמב"ן ביאר את דין הגמרא אליבא דרבנן, שהזורק תינוק מראש הגג ובא אחר וקבלו בסייף שהראשון חייב והשני פטור, והיינו טעמא משום שהתינוק הוא גברא קטילא מרגע זריקתו משום דבתר מעיקרא אזלינן. ובסברא זו גם ר' יהודה בן בתירא מודה, אלא שלדעתו גם השני חייב משום שקירב את מיתתו. ולעולם, אין במעשה השני כדי לפטור את הראשון, כיון שסופו למות ודינו כגברא קטילא כבר מעכשיו.

הרי לנו שלענין רציחה אמרינן שכל העומד למות כמת דמי, לפחות למ"ד בתר מעיקרא אזלינן, וכך קי"ל להלכה. וכמו כן יש לומר לענין נטילת נפש בשבת, שכל דם שעתיד להתנוון ולצאת מן הגוף הריהו כמו שיצא עכשיו, וכפי שרצינו לפשוט מרש"י.

ולשיטת התוס' צ"ע מאי שנא רציחה שבה אנו קובעים את חיות התינוק על שם סופו, משבת שבה איננו דנים את החובל על שם יציאת הדם בסופו?

ואמנם היה מקום לחלק ביניהם משום שהחיוב ברציחה הוא חיוב חפצא, דהיינו מצד התוצאה שהתינוק בא לידי מיתה, ואילו החיוב בשבת הוא חיוב גברא על עצם מעשה המלאכה. (ע"ן חז"א ב"ק לו שחילק כן לענין גרמא בנזיקין שאסור וחייב בד"ש לבין גרמא בשבת שמותר לכתחילה).

אלא שחילוק זה נכון רק לגבי איסור שפיכות דמים שאין בו חיוב מיתה שהגדרתו תלויה בתוצאה, שם יש לראות את עיקר האיסור בתוצאה. אולם כשאנו דנים כאן על מעשה הרציחה, המחייב מיתה, כשהשאלה היא אל מי לייחס את המעשה, התוצאה אינה עיקר ואין בה כדי

מן הפרי אלא רק כאשר הוא סוחט בכח. וכמו שמצאנו בסוחט זיתים לשמן וענבים ליין ועטיני הבהמה לחלב, שרק אם לוחץ בכח על הפרי וע"י הסחיטה הנוזל יוצא חייב משום דש, ולא כאשר המשקה זב מאליו. ואילו הוצאת הדם אינה כרוכה בהוצאה בכח.

יתרה מזו, בתוך דבריו נקט שגם מי ששואב דם ע"י מזרק אינו נחשב לסוחט. ואע"פ שהוא פותח פתח לדם הרי אינו מפעיל שום כח אלא הדם יוצא מאליו, ומשום כך הוא אינו חייב משום מפרק.

ולענ"ד אין להקל מטעם זה, משום שכל הוצאת נוזל מתוך מוצק נחשבת לדש, ולא רק ע"י סחיטה. וכן יש להוכיח מקושיית האחרונים בענין שוחט מדוע לא יתחייב גם מטעם מפרק, אע"פ שהדם יוצא מאליו ולא על ידי סחיטה. (עיין פני"ב ביצה יב שהקשה כן אליבא דהרמב"ם, וכן הקשה הגרעק"א בתוספותיו על המשנה בשבת פ"א מ"א. וכעין זה הקשה במנ"ח מ' לב במוסח"ש – מלאכת דש, מדוע אין חיוב מפרק במולח. ואם כי, יש לישב את כל הערותיהם הנ"ל עפ"י סברת החת"ס בכתובות שאין דישה אלא בסחיטה. ודומה שהדבר פשוט לפוסקי דורנו כביעתא בכותחא, שהוצאת דם מן הוריד על ידי מזרק אסורה בשבת מן התורה משום דש, (עיין שמירת שבת כהלכתה פרק לא הערה קנא). וכל שכן הוא, שהרי בזריקה הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה ואעפ"כ החמירו בה, וכל שכן בנד"ד שצריך לגוף הדם. ולכן אין מקום לסברה זו.

ואמנם יש מקום לטוען לטעון שהיא הנותנת, ומקושיות אלו של האחרונים נלמד שיש לחלק בין סחיטה לשחיטה, ואין לחייב את המוציא דם משום דש במקום שהדם יוצא מאליו. ורק במקום

לקבוע מיהו בעל המעשה. ומצד זה אין סברא לחלק בין שבת לרציחה. ואדרבה, מכיון שמצינו שהתוצאה היא הקובעת גם לחיוב על מעשה הרציחה, ולא חייבנו את האחרון אלא רק את הראשון, והחשבנו אותו כרוצח בידים, יש ללמוד משם גם לענין שבת. וכשם שברציחה אנו מיחסים את המעשה לראשון משום שכל העומד למות כמת דמי, הוא הדין בשבת שיש להתייחס למעשה על פי סופו.

וצריך לחלק באופן אחר, בין תינוק המושלך שהוא בתהליך מואץ של המתה מרגע השלכתו, לבין דם העומד לצאת מן הגוף. בשונה מתינוק, הדם נמצא כרגע במקומו אלא שהוא עתיד לצאת בעתיד, ויתכן שאין להחשיבו כאילו יצא. (וחילוק דומה לזה כתבו התו' בב"ק יז, ב שיש לחלק בין זורק אבן על כלי לבין משליך כלי מראש הגג).

ג. מפרק ונטילת נשמה באבר מת

וראתי מי שכתב ששאלתנו תלויה בחקירה: חובל – משום מה חייב, משום נוטל נשמה או משום מפרק. דהיינו, שאם חיובו הוא משום נטילת נשמה הרי בנד"ד אין כבר נשמה בחבל הטבור, כי השליה כבר אינה מחוברת לגוף אלא עומדת להתנתק ממנו, וכ"ש כשהתנתקה ממנו לגמרי. אך אם חיובו הוא משום מפרק, לכאורה גם כאן יש לאסור את הוצאת הדם מהשליה כמו שהמוציא מיץ מפרי תלוש חייב משום מפרק. ולפי סברא זו יש לאסור את שאיבת הדם האצור בחבל הטבור אפילו לאחר יציאת השליה.

אלא שבסוף דבריו רצה להקל אפילו לצד זה שחיובו משום מפרק, וחידש שהמפרק אינו חייב בכל הוצאה של מיץ

הדם אינה לצרכו אלא לצורך המילה כדי שיעשה מעשה במקום המילה.

אך בשו"ת אבני נזר (חאו"ח סימן נז, ס"ק ו) תירץ קושיא זו בדרך יותר עקרונית, וז"ל:

לדידי לא קשה מידי. דהא בפרק חבית מבואר דאין חיוב מפרק אלא במפרק משקה מאוכל. וגם מבואר דמה דאינו חשיב משקה לענין טומאה אינו חייב עלי' בשבת משום מפרק. והנה דם מגפתה של אדם אמרינן בחולין (דף ל"ה ע"ב) דהוי משקה משום דכתיב ודם חללים ישתה מה לי קטלה כולה. מה לי קטלה פלגא.

ועל כן במילה אי חי הוא חשיב המילה דם מגפתה דהוי דם חללים. אבל אי מת הוא מחתך בבשר מת הוא. ולא הוי הדם היוצא ממילה דם חללים ולא הוי משקה.

ומוכח מדבריו שאין חיוב מפרק באדם מת, משום שהדם שבו אינו חשוב משקה. ואם כן יש להתיר את שאיבת הדם בנד"ד ממה נפשך, שהרי נטילת נשמה אין כאן כי השליה היא בתהליך התפרדות מהגוף. ואיסור מפרק אין כאן, כי דם האדם שמת אינו חשוב משקה ואין בו דין מפרק. ומכיון שיש כאן רק איסור דרבנן, יש להתיר לצורך גדול כגון דא.

מסקנה

מעיקר הדין מותר ליטול דם מחבל הטבור המחובר לשליה, אפילו קודם היפרדותה מן האם וכל שכן לאחריה, ואין בזה משום חובל או מפרק. וזאת משום שהדם כבר נותק ממחזור הדם הכללי של האם, וכל שכן לאחר שחבל הטבור עצמו התנתק ממנה. מיהו, יש להקפיד שאגב פעולה מותרת

שאנו מחייבים אותו משום נטילת נשמה כמו בשחיטה, אנו מחמירים אפילו אם הדם יוצא מאליו. ואין הכי נמי, מכאן יש להביא ראיה לשיטת החת"ס בכתובות (ה, ב ד"ה מיפקד). אך מאידך מכל הפוסקים הנ"ל משמע שהם חולקים עליו. וצ"ע.

ואם יש מקום לדון, הרי זה ביחס לשאלה האם יש איסור דישה באבר מת, וכגון בנד"ד שחבל הטבור כבר התנתק וסופו למות. ובזה יש נפ"מ אם באנו לחייבו מטעם איסור דש או מטעם נטילת נשמה. שהרי פשוט הוא שאיסור נטילת נשמה אינו נוהג במת כיון שאין מיתה אחר מיתה, אך יש להסתפק שמא מלאכת דישה נוהגת במת כבחי?

ויש להביא ראיה שאיסור מפרק בהוצאת דם אינו נוהג באדם מת, ממה ששינונו בשבת (קלו, א):

מימהל היכי מהלינן ליה. אמר רב אדא בר אהבה מלין אותו ממה נפשך, אם חי הוא שפיר קא מהיל ואם לאו מחתך בבשר הוא.

ואמנם אפשר לדחות ראיה זו וליישב בדוחק שמילה שאני מהוצאת דם רגילה, ואפילו מילת תינוק חי אינה בכלל מפרק כיון שאין צורך לדם, וחיוב מפרק הוא רק כשצריך לדם. ובזה יישוב מה שקשה לכאורה בסוגיא זו, דבשלמא נטילת נשמה אין במת, אך מדוע לא יתחייב משום מפרק גם במת. מאי שנא מפרק תבואה קצורה וסוחט ענבים תלושים ממוציא דם ממת? ואם כי יש מקום לפקפק בסברא זו, שהרי גם במילה מצאנו שיש צורך בדם במקום שמטיפים דם ברית, כמו בנוול מהול או מי שנימול לפני שמונה ימים או גוי מהול שהתגייר. מיהו, מסתבר שאין קשר בין הדברים, וכל התכלית של הטפת

זו לא תיעשה שום מלאכה נוספת האסורה מהתורה כגון רישום וכדו'. ולכן אין להורות היתר בדבר, אלא רק בבית

חולים המוכר לנו כשומר שבת כהלכה, וכל הפעולות שאינן חיוניות נעשות בו על ידי גוי.

סימן לו

חמץ של חיות מעבדה בפסח

- ראשי פרקים
- שאלה
- א. מכירת החמץ במקום שאינו מבטלו
- ב. ישראל העוסק בחמץ כפועל של גוי
- ג. האכלת בהמה בחמץ לשם מניעת צער
- ד. צעב"ח בבעלי חיים שאינם שלו
- ה. הנאה עקיפה מן החמץ מסקנה

* * *

שאלה*

מעבדת מחקר סגורה מחזיקה קופים ועכברים כדי לערוך בהם נסיונות רפואיים. המעבדה סטרילית ומחקריה סודיים, ואין אפשרות להכניס אדם זר למעבדה מלבד החוקרים שכולם ישראלים. המזון אותו אוכלות החיות הוא חמץ, ואין אפשרות לשנות את המזון כי הן רגילות למזון מסויים זה בלבד. כיצד ניתן להחזיק את החמץ במעבדה ולהשתמש בו בפסח?

א. מכירת החמץ במקום שאינו מבטלו

לכאורה הפתרון הפשוט לבעיה זו הוא מכירת מזון החמץ לנכרי על ידי הנהלת האוניברסיטה, וכפי שפשוט המנהג בכל בית ישראל למכור את החמץ לנכרי קודם הפסח. ואם כי מצינו פקוקים רבים על

תוקפה של המכירה שצצו ועלו במשך הדורות והוזכרו בפוסקים, מ"מ כבר האריכו גאוני ישראל ליישבם ולבסס את המכירה כמכירה תקפה שנעשית בגמירות דעת שלמה ובדרכי הקנינים המועילים, (ועיין עוד בענין זה בהרחבה במאמרו של הגרש"י זיין 'מכירת החמץ' בספרו 'המועדים בהלכה'). אך צריך עיון אם מכירת החמץ תועיל בנד"ד, שכן עובדי המעבדה מעונינים להשתמש בחמץ במהלך הפסח, אע"פ שאינו שלהם, אלא של הגוי, ובכך הם מערערים למעשה את עצם המכירה, שמתבררת כחוכא ואיטלולא.

והיה מקום להציע בנד"ד למכור גם את גוף הבהמות לנכרי מלבד מזון החמץ, ואז גם ישראל יהיה רשאי להאכילן חמץ. שכן בכה"ג הוא אינו נוטל את החמץ מן הגוי לצרכו של ישראל, אלא אדרבה הריהו

1. לרב שלמה שפר, אוניברסיטת בר-אילן.